

DAVID KALHOUS

ČEŠTÍ VELMOŽI 10. VĚKU*

Už František Palacký se ve svých *Dějínách* pokusil odpovědět na otázku, kde hledat počátky nejstarší české šlechty, a zároveň se také zamýšlel nad tím, jakou roli sehrávala v raném přemyslovském státě.¹ Od té doby se v české historiografii vyprofilovalo několik teorií, jejichž autoři spojovali původ předáků doby knížecí buď s původními knížaty Čechů,² nebo s přemyslovskými družiníky.³ Nakonec převahu získalo jakési kompromisní řešení, jehož zastánci dávali sice přednost představě knížecí služby jako „zdroji výjimečnosti“, připouštěli ale, že přežilo i cosi z původní vrstvy velmožů.⁴ Buď, jak buď, zásadní zlom byl hledán a nacházen v době Boleslava I. Ten měl učinit krátký proces s původní sociální strukturou a nastolit nový řád.⁵ Oporu těmto představám ostatně poskytoval sám Kosmas.

* Vzniklo s podporou mezinárodního projektu *Moravia Magna*.

¹ O slovanské šlechtě obecně Palacký, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I*. Od pravěkosti až do roku 1253. Praha 1876³, I. 1, kn. II. 6, s. 181–198; o době boleslavovské *tamtéž*, kn. III. 2, s. 246–247, ovšem s mnoha generacemi předchůdců.

² Koss, Rudolf: *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*. Prag 1920, zejména na s. 30–32.

³ V zásadě Graus, František: *Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert*. *Nachrichten der Giesener Hochschulgesellschaft* 35, 1966, s. 145.

⁴ S bohatými pramennými odkazy, i když mnohdy bez hlubší analýzy a zřetele k dynamice vývoje Zhaněl, Stanislav: *Jak vznikla staročeská šlechta*. Příspěvek k nejstarším politickým a sociálním dějinám českým. Brno 1930. Nově např. Žemlička, Josef: „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie. *ČsČH* 37, 1989, s. 718–719 a týž: *Te ducem, te iudicem, te rectorem*. Sněmovní shromáždění v časně středověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita? *ČČH* 91, 1993, s. 369–384 s důrazem na knížecí službu, v níž se rozplynuly staré rozdíly a vznikly nové. K pozdějšímu vývoji viz týž: *Dvacet „pánů“ české země*. *ČMM* 117, 1998, s. 293–309; týž: *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*. *ČMM* 109, 1990, s. 17–38; týž: „*Moravané*“ v časném středověku. *ČČH* 90, 1992, s. 17–32; týž: „*Omnes Bohemi*“: od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě. *MHB* 3, 1993, s. 111–133; Whoda, Martin: *Geneze moravské šlechty*. *Acta Universitatis Silesianae Opaviensis* C 2, 1995 (= Sborník k 65. narozeninám doc. dr. Jaroslava Bakaly, CSc.), s. 23–41; Jan, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2001 (= Knižnice Matice moravské 6).

⁵ Naposledy Třeštík, Dušan: *Počátky Přemyslovců*. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha 1997, s. 437, nebo Žemlička, J.: *Te ducem, te iudicem, te rectorem*, s. 374–376.

Tak skvělou charakteristiku tyрана, jakou nám v případě Boleslava I. podal pražský kanovník, bychom totiž asi v jiném středověkém prameni těžko hledali.⁶ Mezi skutky jeho ukrutenství mělo patřit i násilí, páchané na velmožích. „... *a později toho želice, padli knížeti ke kolenům a prosili ho s pláčem o odpuštění*“,⁷ napsal Kosmas o vyděšených velmožích po té, co mladý Boleslav jednoho z těch, kdo se vzpírali jeho příkazům, potrestal vlastní rukou na hrdle. Předáci se totiž měli zpěčovat dát souhlas se zbudováním tehdy nevidaného díla, hradu „*po římském způsobu vystavěného z kamene*“,⁸ a tak měl nelítostný kníže setnout hlavu jejich vzpurnému vůdci. A tehdy přistoupili velmožové, kajíce se a plačíce, k nohám svého knížete. Barvotiskový obrázek jako by nabyl poslední kontury.⁹ Ten se zdály doplňovat zprávy starých legendistů, kteří popisovali, jak se sám sv. Václav a sv. Ludmila starali o svou družinu,¹⁰ jak ji šatili a obdarovávali zlatem, zapomínali ale při tom údajně zmínit nějaké elity, které by nebyly závislé na knížeti. Mohlo něco zbýt z knížat 9. věku? Vždyť i ta zbývající měl nakonec vyvraždit Václavův bratr Boleslav. O pádu jednoho z knížecích hradů přece píše Widukind,¹¹ další podobné případy zřejmě zaznamenala archeologie.¹² Že by skutečně Čechy 10. věku ovládala neomezená přemyslovská tyranie? Je to opravdu to, co tvrdí prameny?

⁶ Obraz tyрана v Kosmovi skvěle rozebral T ř e š t í k , Dušan: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*. Praha 1968, s. 134 a 149. Stejně podnětně se vyjádřil i ke Kosmovu postoji k vztahu velmožů a knížete, který měl kronikář chápat jako „*fidelitas*“, nikoli „*servitus*“. Srov. *tamtéž*, s. 162–165.

⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I. 19. MGH SRG N. S. 2. Ed. B. Bretholz. Berlin 1923, s. 39: „... *sero penitentia ducti ceciderunt ad genua ducis veniam cum lacrimis* ...“.

⁸ *Tamtéž*, I. 19, s. 39. Nejnověji o „boleslavské“ hradbě a okolnostech jejího vzniku podnětně B o h á č o v á , Ivana: *Topografie a základní horizonty vývoje rané středověké Staré Boleslavi*. In: *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. Red. I. Boháčová. Praha 2003 (= *Mediaevalia archeologica Bohemica* 5), s. 459–470.

⁹ Nápadně připomíná líčení Řehoře Tourského, který ovšem líčí nového Konstantina, a tak mu na nějaké té hlavě nesejde. Viz *Gregorii Turonensis Historiarum libri decem* II. 27. MGH SRM 1. 1. Edd. B. Krusch – W. Levison. Hannover 1937, s. 72–73. K této paralele Třeščík, Dušan: *K sociální struktuře přemyslovských Čech*. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí. ČsČH 19, 1971, s. 543–545 a k němu zase kriticky Fiala, Zdeněk: *K vyjasnění pojmů v marxistickém výkladu starších českých dějin*. Na okraj článku D. Třeščíka „K sociální struktuře přemyslovských Čech“, ČsČH 19, 1971, s. 537–564; ČsČH 20, 1972, s. 234–244.

¹⁰ K ní viz stále cenná, i když poněkud odlišnému prostředí věnovaná práce K u h n , Hans: *Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft*. ZRG GA 73 1956, s. 1–83.

¹¹ *Widukindi Rerum gestarum Saxoniarum libri tres* II. 3. MGH SRG [60]. Edd. P. Hirsch – H. E. Lohmann. Hannover 1935, s. 68. K tomu viz s. 28–29 této práce.

¹² S l á m a , Jiří: *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*. Praha 1986 (= *Praehistorica* 11), s. 59–60 a t ý ž : *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praha 1988 (= *Praehistorica* 14), s. 80–84 to ovšem může tvrdit pouze na základě 3 výzkumů a paralely, kterou vede k vývoji ve středních Čechách. Proto také sám Sláma chápe takto formulovanou představu pouze jako hypotézu. K tomu nověji a jinak (ovšem spíše na základě „historické argumentace“) viz poznámky ve studii Č e c h , Petr: *Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století*. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II.* († 7. února 999). Red. L. Polanský – J. Sláma – D. Třeščík. Praha 2000, s. 166–173.

Náš úkol si budeme muset předem omezit. V první řadě nám jistě nepůjde o to, abychom zjistili, jestli skutečně existovala „fyzická“ kontinuita mezi knížaty 9. a velmoži 10. věku. Tvrdit něco takového můžeme jen v případě Slavníkovců, kteří snad byli pobočnou větví přemyslovské dynastie,¹³ jinak prameny mlčí. Budeme si muset vystačit s velice užitečnou kategorií, kterou v souvislosti s proměnami ve 12. a 13. století definoval Jan Klápště: půjde o „*změnu chování*“.¹⁴ S její pomocí budeme s to sledovat, jakou roli tehdejší velmoži vlastně sehrávali, jaký měli význam, jak se „chovali“, tedy jaké strategie uplatňovali lidé té doby, chtěli-li se počítat k elitě. Stranou ovšem budeme muset nechat archeologické prameny, které před časem obsáhle a neobyčejně podnětně shrnula Barbara Sasse.¹⁵ Jednak představují obsáhlý a specifický zdroj informací, který vyžaduje speciální školení, jednak úroveň jejich zpřístupnění a vyhodnocení od roku 1980 příliš nepokročila. A přitom zvlášť na Pražském hradě známe díky studiím Z. Smetánky množství zajímavých situací a artefaktů, které toho o české společnosti 10. století nemálo vypovídají. Navíc jsou bohužel výsledky archeologie do značné míry zkresleny tím, že největší míru prozkoumanosti vykazuje okolí Prahy. Jako by zde archeologické prameny kopírovaly výpověď historických, které kromě Pražska o jiných českých krajích nemluví.

Když úmyslně opomineme otázku kontinuity knížat Čechů¹⁶ (a analogicky k nim knížat Moravanů),¹⁷ o jejichž existenci nás beze všech pochybností zpravují

¹³ T ř e š t í k , D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 419–426. Ono je obtížné vysledovat nějakou kontinuitu i pokud jde o knížecí rody 9. věku. Jediným takovým jistějším příkladem jsou snad jenom skvostné pohřby několika generací na Kouřimi.

¹⁴ K l á p š t ě , Jan: *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most 1994, s. 137–159; t ý ž : *Změna – středověká transformace a její předpoklady*. In: *Medievalia archeologica Bohemia* 1993. Praha 1994 (= Supplementum PA), s. 37–38, s. 40–44.

¹⁵ S a s s e , Barbara: *Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit*. Historisch-archäologische Untersuchungen zum 9.-12. Jahrhundert. Berlin 1982 (= Berliner historische Studien 7: Germania Slavica IV). Tato práce byla sice u nás recenzována, v zásadě ji však domácí bádání bohužel ignoruje. Srov. také t á ž : *Völkerwanderungszeitliche und mittelalterliche „Prunkgräber“ aus Mitteleuropa*. Gedanken zu Definition und Bedeutung. In: *Život v archeologii středověku*. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Red. J. Klápště a kol. Praha 1997, s. 544–560. O vztahu mezi hrobovou výbavou, vypravením hrobu a sociálním statutem se u nás rozpoutala diskuse v 50. letech, viz AR 9, 1957. Nověji se těmito otázkami zabýval např. B ö h m e , Horst Wolfgang: *Adelsgräber im Frankenreich*. Archeologische Zeugnisse zur Herausbildung einer Herrschicht unter den merowingischen Königen. Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz (dále JbRGZM) 40, 1993 (1995), s. 397–534. Za mnohé vděčím diskusím s doc. P. Kouřilem, J. Jilkem a J. Krejsovou.

¹⁶ Např. v *Annales Fuldenenses ad A. 845*. MGH SRG [7]. Ed. F. Kurze. Hannover 1891, s. 35: „*Hludowicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit; tempore vero autumnii in Saxonia apud Padrabrunnon generale placitum habuit, ubi fratrum suorum et Nordmannorum, Sclavorum quoque et Bulgarorum legationes suscepit, audivit et absolvit.*“ K tomu T ř e š t í k , Dušan: *Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů*. ČČH 92, 1994, s. 423–459; obecněji t ý ž : *České kmeny*. Historie a skutečnost jedné koncepce. SMP 1, 1988 (1990), s. 129–142.

¹⁷ Je to hlavně bula *Industrię tuę*, viz *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Ed. R. Mar-

prameny 9. století, o nichž se však v pramenech pozdějšího 10. století dočteme jen velmi málo, nezbyvá nám, než se prozatím pokusit zjistit, jakou roli sehrávaly elity v knížectví Přemyslovců.¹⁸ O poměrech jinde totiž písemné prameny mlčí.¹⁹

Není pochyb o tom, že jednotliví členové knížecích rodin disponovali svými osobními družinami. Už výše jsem zmiňoval legendární zprávy – tady hlavně nesmíme zapomenout, že tyto skladby jsou spíš svědectvím o době boleslavské, kdy vznikly, než o časech sv. Václava, o nichž se v nich hovoří! –, v nichž se tvrdí, že Václav a Ludmila byli vzornými pány svých družiníků, že je příkladně šatili a živili.²⁰ O Drahomíře zase legendisté vypravují, jak se radila s jakýmiisi „ukrutnými muži“.²¹ Jenže šlo i zde o družinu? Respektive máme si ji představovat jako útvar složený z pouhých rabů a žoldněřů? Není nepravděpodobné, že by se kněžna utíkala o radu ke své družině. Vyjdeme-li však z toho, jak působí obraz legendárního podání, nabudeme nutně spíš dojem, jako by *spiritus agens* byli právě oni ukrutníci, jako by oni byli obzvlášť zainteresováni na vzdělání

sina. Bratislava 1971, č. 30, s. 23: „... in omnibus adiutorium ac defensorem pariter cum nobilibus viris fidelibus tuis et cum omni populo terrę tuę ...“. Dále srov. H a v l í k , Lubomír: *Moravská společnost a stát v 9. století I*. Moravská společnost, její struktura a organizace v 9. století. *Slavia Antiqua* 27, 1980 (1981), s. 1–42; S c h u l z e - D ö r r l a m , Mechthild: *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*. *JbRGZM* 40, 1993 (1995), s. 557–620.

18 Uznávaný model předložil Sláma, Jiří: *K počátkům hradské organizace v Čechách*. In: *Typologie raně feudálních slovanských států*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference na téma „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států ve střední a jihovýchodní Evropě“ ... Red. J. Žemlička. Praha 1987, s. 175–182; týž: *Střední Čechy v raném středověku III*, s. 71–80.

19 I jinde však lze jakési centralizační snahy vysledovat, i jinde vznikaly složitější sítě hradisek, např. v jižních Čechách. Viz L u t o v s k ý , Michal: *Mezi Bavorskem a Moravou*. Jižní Čechy v 9. století. In: *Velká Morava mezi Východem a Západem/Großmähren zwischen West und Ost*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Red. L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský. Brno 2001 (= Spisy ArÚ AV ČR Brno), s. 267–274. Existenci takovéto struktury v severozápadních Čechách naopak odmítl Čech, P.: *Mocenský vývoj*, s. 158–159.

20 *Passio s. Vencezlai incipiens verbis Crescente fide christiana*. Recensio bohemia. Ed. J. L u d v í k o v s k ý . In: Týž: *Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána*. LF 81, 1958, s. 59 píše: „*exercitumque suum non solum armis, sed etiam optimis vestimentis adornabat*.“ *Fuit in provincia Boemorum*. Kap. 7. Ed. V. Chaloupecký. In: týž: *Prameny 10. století Legendy Kristiánovy o sv. Václavu a sv. Ludmile*. Praha 1939 (= Svatováclavský sborník II. Svatováclavská tradice 2), s. 475: „*Quid, fratres, cum tanto furore venistis? Nonne ego vos nutrivi, ut filios? Aurum meum et argentum et vestas pretiosas dedi vobis, et si quam culpam intuli vobis, dicite michi!*“ *Legenda Christiani*. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius. Kap. 4. Ed. J. Ludvíkovský, s. 36: „*Et non erubescitis neque mente pertractatis, quemadmodum egomet vos ceu filios proprios educavi, auro argentoque vestibusque insignibus ditavi?*“

21 *Passio s. Vencezlai incipiens verbis Crescente fide christiana*. Recensio bavarica. FRB 1. Ed. J. Emler. Praha 1873, s. 185: „*Interea vero mater eius ipsa, que incredula Dei, cum crudelissimis viris inito consilio dixerunt: Quid facimus? quia qui princeps debeat esse, perversus est a clericis et est ut monachus. Misitque infelices viros per invidiam ad socrum suam, beatissimam matronam nomine Ludmilam, ut eam interficerent*.“ *Fuit in provincia Boemorum*. Kap. 4. Ed. V. Chaloupecký, s. 471: „... *consilium egit mater principis cum consiliariis iniquis* ...“.

svého knížete. I to není nemožné, i zde mohla promlouvat legendární *topoi*. Nebo se v legendě mohla mihnout realita: vždyť každé družině, žijící z kořisti, musel víc vyhovovat bojovný kníže. Stejně si lze ostatně vyložit i postavení a motivy našeptavačů Boleslavových. Jenže nebyli to právě oni, kdo Boleslava pozvali na Hněvsův dvorec?²² Že by se tu jen ozývala snaha očistit Boleslava, která je v této „legendě“ poměrně zřetelná?²³ To jistě nelze vyloučit, avšak skutečnost, že autor vůbec připouští takovou možnost, je sama o sobě dostatečně výmluvným svědectvím.

A co mocní mužové, kteří stojí za svými kněžími a kteří se vyslovují proti biskupu Vojtěchovi?²⁴ Co velmoži, kteří se odvažují vtrhnout do kostela na Hradě, vyvléct z něj cizoložnici a popravít ji?²⁵ Na scéně se také objevují proslulí Vršovci, spříznění se samotným knížetem a natolik mocní a nepohodlní, že je není možné jen tak odsoudit, je třeba se jich zbavit vraždou.²⁶ Ať už je budeme chápat jako oběti knížecí zvůle, nebo podlé zrádce, nebudeme se moci ubránit dojmu, že byli něčím výjimeční. Tak, jako s nimi, se jedná spíš se soupeři, než se služebníky ...

Jako jedinácí fenomén se *Čechové* objevují i v Thietmarovi. Ten jim připisuje iniciativu při povolávání knížat v krizových letech 1002–1004.²⁷ Jsou to čeští

22 *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*. Charvátolaholská redakce. Ed. J. Vajs. In: *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*. Red. J. Vajs. Praha 1929, s. 40.

23 Na jiném místě se totiž naopak píše, že to byl Boleslav, kdo spiknutí proti bratrovi inicioval „poradiv se s matkou a muži svými“. Viz *tamtéž*, s. 39.

24 *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior*. Kap. 19. MPH N. S. 4. 1. Ed. H. Karwańska. Warszawa 1962, s. 28–30; *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi*. Kap. 16. MPH N. S. 4. 2. Ed. H. Karwańska. Warszawa 1969, s. 18–19.

25 Viz předchozí poznámka.

26 Viz *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon* V. 29 (18). MGH SRG N. S. 9. Ed. R. Holtzmann. Berlin 1935, s. 253–255: „*Enimvero cum Bolislau Boemensis cerneret populum suum execrando ritui deditum, in maxima securitate constitutum, impietatem suam ad confringenda federa pacis, quam sacramentis firmaverat, intantum armavit, ut, collectis in unam domum coram se cunctis optimatibus, prio generum suum gladio in kaput eius merso ipse occideret ceterosque inermes in ipsa sancta quadragesima, vir sanguinum et dolosus nec sibi concessos umquam dignum dimidiare dies, cum sue malicie fautores interficeret.*“ *Cosmae Chronica* I. 37. MGH SRG N. S. 2, s. 68. Naposledy o nich psal K o p a l, Petr: *Kosmovi d'ablové*. Vršovsko-přemyslovský antagonismus ve světle biblických a legendárních citátů, motivů a symbolů. MHB 8, 2001, s. 7–41; t ý ž : *Neznámý známý rod*. Pokus o genealogii Vršovců. SAP 51, 2001, s. 3–84.

27 Tak se ale v našich pramenech 11. a 12. století označují velmoži a je pravděpodobné, že tak uvažoval i aristokrat Thietmar. Viz *Thietmari Chronicon* V. 23 (15). MGH SRG N. S. 9, s. 247: „... *vice basilisci noxii regnans populum ineffabiliter constrinxit. Qui pondus illati facinoris diucius ferre non valens, Wlodoweium, qui potestas exercitus interpretatur, a Polonia clam vocans, aspidem venenatam absque omni legis pietate suos tractantem, hunc in sedem basilisci illius, idest Bolizlai, deiecto eo consanquinitatis linea et pietatis affectu unanimiter electum, collocavit.*“ *Tamtéž*, V. 29 (18), s. 253: „*Mortuo interea duce Wlodoweio, fratres predicti, una cum matre expulsi, a Bohemiensibus penitencia ductis revocantur.*“

velmoži, kteří připojují svůj souhlas k ediktu Boleslava II. z roku 992.²⁸ A jsou to zase čeští velmoži, kteří mají být podle Kosmy iniciátory vyplnění Libice.²⁹ Dá se tedy beze všech pochyb opravdu mluvit o nějaké „absolutní vládě“ Boleslavů? A potažmo o jejím úpadku a „zvůli družiníků“? Nelze s tím souhlasit už jenom proto, že václavské a ludmilské legendy ukazují mnohem pestřejší obrázek.

Jako mnohem pravděpodobnější se mi také jeví možnost, že ani v případě poradních kolokvií k žádnému přervání kontinuity nedošlo; snad získala jinou formu, scházet se však asi nepřestala. Pro tuto domněnku svědčí jednak skutečnost, že si je „pamatuje“ ještě Kristián na konci 10. století, jednak ne příliš vzdálená analogie z franckého prostředí, kde poradní shromáždění rovněž přežila období královské „tyranie“. Stejně tak se v Čechách nepodařilo eliminovat právo volby knížete,³⁰ nebo biskupa.³¹

Navíc i svědectví archeologie o sérii pádů nepřemyslovských hradů, kterého se rádi dovoláváme, se ukazuje jako ne zcela jednoznačné, a tak oprávněnost extrapolace situace ve středních Čechách na celou českou kotlinu, jak ji hypoteticky nastínil J. Sláma, bude tedy zřejmě třeba znovu přezkoumat. Už výše jsme ostatně upozornili, že je tato opatrně nadhozená hypotéza založena na velmi omezeném počtu nikoli nesporných dokladů.

Velmoži a knížata Čechů tedy zřejmě nezmizeli, aby se pak znovu objevili o století později. Byli tu stále a hráli svou roli, i když nám je prameny ukazují v situaci, kdy jsou stále silněji přitahováni knížecím dvorem v Praze. To by totiž mohla být ta zásadní změna, která postihla vznešené muže: ze služby mladému Boleslavovi plynul užitek, zisk. Kníže totiž podnikal výboje, nabízel kořist, jejíž

²⁸ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I.* Ed. G. Friedrich. Praha 1904–1907, č. 37, s. 43: „*dux Bolezlaus presentibus omnibus primatibus suis*“.

²⁹ *Cosmae Chronica I.* 29. MGH SRG N. S. 2, s. 52: „*Post hec presul, ut proposuerat, Romam iter arripit et gentem suis preceptis inobedientem relinquit. Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum.*“ Nesmíme ale zapomínat, že tato pasáž spíš ukazuje, co Kosmas ve sé době považoval za možné.

³⁰ O tom zevrubně S c h m i d t , Roderich: *Die Einsetzung der böhmischen Herzöge auf den Thron zu Prag.* In: *Aspekte der Nationenbildung im Mittelalter.* Ergebnisse der marburger Rundgespräche 1972–1975. Hrsg. H. Beumann – W. Schröder. Sigmaringen 1978 (= Nationes I. Historische und politische Untersuchungen zur Entstehung der Europäischen Nationen im Mittelalter), s. 439–463.

³¹ Dle T ř e š t í k a , D.: *Kosmova kronika*, s. 135–141. Kosmas tímto nepřímým způsobem naznačoval, že volba proběhla podle práva, kanonicky. Tím ale ukázal, že alespoň pro Kosmu měl hlas Čechů při této volbě význam. Srov. *Cosmae Chronica I.* 23. MGH SRG N. S. 2, s. 44–45: „*Postera autem die, ut duci placuit, favorabili acclamatione ab omnibus in episcopum Diethmarus eligitur et ad imperatorem christianissimum Ottonem, filium Heinrici imperatoris, ex parte ducis et totius cleri atque plebis cum his transmittitur literis ...*“ *Tam-těž*, I. 25, s. 47: „*Quem dux Bolezlaus et eius optimates in tam bono opere devotum cernentes et in futurum devotiorem fore sperantes gratia Spiritus sancti inspirante iuvenem nimis renitentem rapiunt et adducunt in medium atque iniquunt: Nolis, velis, noster episcopus eris et Pragensis vel invitus episcopus vocaberis. Tua nobilitas tui mores et actus optime concordant cum honore pontificatus.*“

lesk vznešené muže lákal. Na knížecím dvoře se pak mísili s vlastními knížecími družiníky, mnohdy snad i nesvobodnými, jejichž slovo mohlo v daném okamžiku platit víc. Jen prostřednictvím zlata kníže k sobě poutal své věrné, vyměnil je jen občas za ostří sekery. A tehdy musel jednat opatrně, protože jen málokdy byl jeho odpůrcem pouhý jednotlivec. Velmoži sice vyměnili sezení na svých vlastních hradech, či dvorcích za službu na knížecím dvoře, pouhými „lidmi knížete“ se však nestali. Boleslav stejně jako už jeho předci navíc sídlil v místě, kde se zřejmě odjakživa nalézalo právo a kde panovník působil jen jako nejrespektovanější rozhodce a smiřovatel. To ovšem neznamená, že se v jeho ruce ocitla absolutní moc nebo že by se kníže zmocnil rozhodování o právu. Jenom načas dokázala síla Boleslavovy osobnosti získat převahu nad spojenou vůlí velmožů, které od sebe zřejmě dokázala obrátit oddělovat a využívat jejich osobních cílů a zájmů ve prospěch posílení knížecí moci.

Byli to také určitě oni velmoži, kdo poskytli knížeti nejenom bojovníky, díky nimž si Přemyslovci mohli dovolit odporovat králi Otovi, či pacifikovat případný odpor některých dalších knížat. Jinak si asi nelze vysvětlit tak „raketový“ vzestup za vlády Boleslava I., protože s oddílem „30 mužů“ a zbytky bratrovy družiny by asi sotva něco zmoohl proti všem knížatům kmene Čechů. Ostatně Otou vyslané vojsko Boleslav porazil už rok po bratrově smrti. Během tak krátké doby asi sotva mohl začít disponovat oněmi spíš domnělými, než skutečně existujícími „třemi tisíci obrněnými jezdci“.³² Kromě zkušených bojovníků ale poskytovali velmoži Přemyslovcům něco víc, svou přítomností jim dodávali na prestiži a legitimitě, zvyšovali význam jejich role v životě Čechů. Bez nich by totiž Přemyslovci nikdy nemohli vykonávat vládu. Praha byla sice v centru, ale stále ještě příliš daleko ...

³² Ti totiž – podle mě – nikdy neexistovali jinde než na stránkách spisu Ibrahima ibn Jákuha a Galla Anonyma, kteří prostě zmátli moderní badatele konkrétními čísly, jež v jejich době spíš vyjadřovala „mnoho“, jak v souvislosti s pověstnými „*třemi sty jezdci*“ důrazně upozorňuje M. Wihoda ... I ona pověstná česká „legie“, vyhubená Maďary na Lechu, po mém soudu nečítala oněch tisíc jezdců, byla prostě jenom početnou četou. Nezapomínejme totiž, že když sám císař sbíral vojsko do Itálie, žádal ze zaalpských oblastí zhruba 2100 bojovníků. Nebyli to jistě všichni, někdo musel bojovat se Slovany, nějací válečníci byli třeba i ve vzájemných půtkách, přesto je to však důvod k zamyšlení. Stejně tak cena, kterou by Boleslav zaplatil za vyzbrojení svých obrněnců – a bádání počítá s dalšími zprávami arabských geografů, že brnění a koně byli knížecím monopolem – by si vyžádalo obrovskou a navíc zřejmě jednorázovou investici. T ř e š t í k , Dušan: „*Veliké město Slovanů jménem Praha*.“ Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, s. 62–63 se pokusil propočítat náklady a zjistil, že by to bylo možné zaplatit z výnosu prodeje otroků, který se v Praze v tomto objemu skutečně mohl uskutečnit. Jenže jeho výpočty počítají s padesáti lety, zatímco Boleslav svou „velkodružinu“ potřeboval – opět podle představ novějších badatelů – hned. Stejně tak hypotézy, které počítají s jízdními obrněnci jako s neporazitelnou silou, jsou poněkud nadsazené. Ostatně pěší družina krále Harolda po několikadenním pochodu odolávala nájezdům Vilémových jezdců celý den. Tihle pěšáci pochopitelně představovali elitu, přesto je to jistě důvod k zamyšlení nad premisami, na nichž je vystavěna konstrukce dějin počátků českého státu ...

Když se ovšem pokusíme zajít ještě dál a budeme se ptát, zda tito velmoži byli skutečnou středověkou šlechtou, bude naše odpověď moci následovat až po té, co si vyjasníme pojmy. Zatím jsme hovořili o elitách.³³ I tohoto pojmu jsme užívali spíš intuitivně než na základě nějaké jednoznačné definice. O ni se teď pokusíme: pod pojmem elita rozumíme skupinu osob, která se tak sama vymezuje, jak pokud jde o každého jejího příslušníka zvlášť, tak pokud jde o samu skupinu. Její jednotliví „příslušníci“ se také navzájem uznávají za členy své společenské vrstvy. Co je ale podstatnější, že tvoří vládnoucí skupinu. Obvykle jsou navíc vzájemně propojeni úzkými příbuzenskými vazbami, které ovšem nemusí být nutnou podmínkou pro to, aby se jedinec stal členem tohoto „společenství“. Přesto však, když někdo pronikne do řad elity „zdola“, často prostřednictvím přibuzenství získané postavení potvrzuje. Svůj statut dává příslušník elity najevo svým „chováním“, čímž (se) ostatně také zpětně utvrzuje ve své roli okolí.

Bezesporu obtížnější je ohraničit, co se vlastně rozumí pod pojmem „šlechta“. Je vymezena zemským právem? Jenže to zná i paragrafy, umožňující soudit „chlapy“, a když mezi šlechtice a nešlechtice staví bariéru, nijak přesněji nevynezuje, kdo to vlastně šlechtic je. Asi proto, že je to každému zřejmé. Ani služba panovníkovi většinou automaticky nezakládá nárok, aby byl královský úředník chápán jako šlechtic. Vládce musí ještě dlouho žádat zemskou obec, aby přijala i cizího urozence do svých řad. Jasnější pravidla, operující navíc s termínem „novozitný“ a „starozitný“ rod, se objevují až v průběhu 15. a 16. století, kdy se ovšem šlechta už cítí jakýmsi způsobem ohrožená jak ze strany panovníka, tak ostatních složek společnosti. Jediný způsob, jak tedy šlechtice bezpečně definovat, by bylo je vyjmenovat ... Jenže to není možné, takže se pokusíme o pracovní definici v tom smyslu, že se jedná o složku společnosti v monarchickém státě, která však nepotřebuje k uznání svého čelného postavení ve státě souhlas panovníka. I když dvůr pro ni představuje významné místo reprezentace, opírá se spíš sama o sebe tím, že tvoří zemskou obec. Co však šlechtu vymezuje ještě určitěji, že své postavení (nebo přesněji výhradní nárok na získání postavení v zemi) získává urozenec obvykle při svém narození.

I když lze v případě těchto velmožů uvažovat o vzájemných vazbách, i když je nutné počítat s tím, že požívali vážnosti a respektu, šlechtou skutečně nebyli.³⁴ Na shromážděních vystupovali spíš (a neformálně) jako nejvýznamnější ze svobodných. Navíc pro ně nebyl problém vždy se zúčastnit, neboť prostředků

³³ K pojmu „elity“ se váže bohatá sociologická literatura. Starší názory přehledně sumarizuje např. J o d l , Miroslav: *Teorie elity a problém elity*. Příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie. Praha 1994.

³⁴ Že je nutné oddělovat středověkou šlechtu a raně středověké vemože, upozornil už např. G r a u s , František: *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger*. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit. Praha 1965, s. 200–207; nověji W e i d m a n n , Margarete: *Adel im Merowingerreich*. Untersuchungen zu seiner Rechtsstellung. JbRGZM 40, 1993 (1995), s. 535–555. Navíc společnost této doby ještě nebyla uspořádána do klasických patrilienárních rodů, jak u nás upozorňuje např. C h a r v á t , Petr: *Notes on the social structure of Bohemia in the 11th – 12th century*. PA 83, 1992, s. 372–384.

k tomu měli dost. Nedisponovali také žádným zvláštním právem, které by je jasněji oddělovalo od masy svobodných Čechů.³⁵ Byli jen *aristein*, první mezi rovnými, a nejprvnějším mezi nimi kníže z přemyslovského rodu. I když je tedy nelze jako šlechtu označit, jistě právě z jejich řad vzešla.

Model vzájemné mocenské hry, určující běh událostí, ovšem umožňuje popsat jen jeden z aspektů středověké politiky. Každodenní šarvátky ostatně tvořily nejen kulisu, ale i hlavní náplň knížecí vlády pouze za situace, kdy na kamenném stolci zasedl panovník, který žádnou vizi neměl, nebo byl příliš slabý na to, aby si ji mohl dovolit prosazovat. Ti silnější a nápaditější se s každodenní rutinou nespokojili. Ostatně měli-li udržet rovnováhu mezi knížecí mocí a zájmy svých velmožů, museli přicházet se stále novými nápady, které by, realizovány, jejich moc nějakým způsobem (a vždy jen na čas) posílily.

DIE BÖHMISCHEN HOCHADELIGEN IM 10. JAHRHUNDERT

Die vorliegende Arbeit stellt sich das Ziel, ein Modell für das Funktionieren der elitären Schichten der böhmischen Gesellschaft im Verlaufe des 10. Jahrhunderts zu präsentieren. Auf der Grundlage einer Analyse der Schriftquellen wird im Prinzip die Vorstellung abgelehnt, die Regierung Boleslavs I. verkörpere eine grundlegende Wende mit Blick auf die physische, aber auch die funktionale Kontinuität der Schicht der böhmischen Hochadeligen; zugleich wird der Versuch unternommen, ein etwas stärker strukturiertes Bild des Fürstenhofes zu zeichnen – und zwar nicht als irgendeines absoluten Machtzentrums, sondern eher als eines Schauplatzes, an dem die Interessen der einzelnen *optimates* kreuzten. Gerade aus der geschickten Ausnutzung gegensätzlicher Ziele der einzelnen Hochadeligen, mit Hilfe von Geschenken, des erreichten Prestiges sowie dank der offenkundigen Ausnahmestellung Prags im Rahmen des böhmischen Stammes nahm dann das Prestige der einzelnen Přemyslidenherzöge und der Umfang ihrer Geschicklichkeit zu, mit diesen Mitteln zu herrschen – reflektiert wurde damit die Stärke ihrer Regierung und die Fähigkeit, die eigene Vorstellung durchzusetzen, in welche Richtung man sich begab. Wenn wir nämlich einräumen würden, dass das ganze Reich der Herrscher mit Namen Boleslaw auf einer Großfolgschaft und Sklaven begründet war, könnten wir schwerlich begründen, wo Boleslaw bereits ein Jahr nach dem Tod des Bruders genügend Kräfte hernahm, um einen mächtigen Vorstoß des Reiches abzuwehren; dies ließe sich kaum ausreichend durch die autonome Stellung der Hochadeligen erklären, wie dies bereits die Adalbert-Legenden reflektieren, zumal etwa die „Kapitulation“ des Jahres 992 nicht allein vom Fürsten, sondern auch von den böhmischen *primates* bestätigt wird. Es erschiene daher geeigneter Boleslavs Herrschaft als Zeit zu begreifen, in der der Prager Hof endgültig und mit großer Kraft begann, Hochadelige an sich zu ziehen und so die Art ihres „Verhaltens“ zu ändern begann, ohne damit deren Rolle im Leben Böhmens direkt zu schwächen.

³⁵ Se vznikem šlechty je vždy problém. V pramenech ji jako pevně utvořenou a právně vydělenou skupinu zachytíme většinou až dost pozdě, mnohdy v době, kdy už pomalu ustupuje ze slávy a privilegia jsou to jediné, o co se může opřít, nebo alespoň za situace, kdy už dávno hraje roli jako společenská vrstva vědomá si sama sebe a formální sebeutvrzení se v právním a mocenském systému je už pouhou pomyslnou třešničkou na dortu.

